

ритории Чорного и Азовского морей, торговое судоходство, портовая деятельность. Во исполнение Морской Доктрины предложено принять ряд программных документов в сфере морехозяйственной деятельности.

Ключевые слова: морехозяйственная деятельность, морская политика, морехозяйственный комплекс.

THE MARINE DOCTRINE AS THE ESSENTIAL CIRCUMSTANCE OF FORMING OF MARINE ECONOMIC COMPLEX IN UKRAINE

Pismenna K. S.

In this article is researched the economical and legal aspects of development of marine economic complex in Ukraine. In particular, the objects of legal regulation of marine economic complex, such as shipbuilding, ship repair, sea recreation, output of ores and minerals in Black and Azov sea, trade navigation, port activities. In realization of Doctrine is supplied the acceptance of program documents in the sphere of marine economic activities.

Key words: marine economic activity; marine policy; marine economic complex

УДК 346:334.7+347.72] (477)

СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ АКЦІОНЕРІВ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

Д. І. Погрібний, кандидат юридичних наук, доцент
Національний університет
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Розглянуто теоретичні питання, пов'язані із можливістю застосування такого способу захисту цивільних прав, як віндикаційний позов. Із цією метою проаналізовано правову природу бездокументарної акції та викладено авторську позицію стосовно можливого подання позову про вилучення акцій із чужого незаконного володіння (віндикації). Відповідно обґрунтовано позицію щодо неможливості застосування віндикаційного позову до бездокументарної акції.

Ключові слова: віндикація, акція, віндикаційний позов.

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про акціонерні товариства» [1] акціонерами визнаються особи (фізичні, юридичні), які є власниками акцій товариства. Таке формулювання наводить на думку, що акція розглядається як об'єкт права власності. Зроблене припущення підсилюється Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» [2]. Так, в абз. 9 ч. 1 ст. 1 цього Закону зазначено, що обіг цінних паперів — це вчинення правочинів, пов'язаних з переходом прав власності на них, а в ч. 1 ст. 4 Закону — що до особи переходять усі права, посвідчені цінним папером, у разі набуття нею права власності на сам цінний папір.

У зв'язку з поширенням на акцію режиму права власності гостро постає питання про можливість застосування такого речового способу судового захисту, як віндикація, тобто можливість витребування акції із чужого незаконного володіння. Захист прав акціонерів з розвитком обігу акцій набуває великої практичної значущості й актуальності не тільки в Україні, а й на теренах країн СНД. Судова практика виявила безліч проблем, що сягають своїми коренями в теорію права, без розв'язання яких практику і далі кидатиме з боку в бік до тих пір, доки не будуть знайдені чіткі, науково обґрунтовані рішення і правові конструкції.

Проблема полягає у тому, що класичне розуміння віндикації передбачає як об'єкт витребування лише індивідуально-визначену річ, що збереглася в натурі. У свою чергу відповідно до ч. 2 ст. 20 Закону України «Про акціонерні товариства» акції товариств існують виключно в бездокументарній формі.

У зв'язку з цим у сучасній юридичній літературі точиться дискусія про допустимість віндикації акцій. Одні фахівці припускають застосування віндикації до бездокументарних цінних паперів, інші — ставляться до цього вкрай негативно. Але, незважаючи на спір із цього приводу, практика судів, господарських судів так і не виробила однозначної відповіді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що захистом правоволодільців цінних паперів займаються, зокрема, такі науковці, як А. Бобкова, О. Вінник, Н. Глусь, В. Долінська, Д. Задихайло, Т. Кашаніна, О. Кібенко, І. Спасибо-Фатєєва, О. Суханов, Н. Смирнов, О. Маковська, Д. Степанов, В. Яроцький та ін. Однак аналіз судової практики вказує на те, що питання стосовно можливості віндикації акцій залишаються недостатньо вирішеними, не зважаючи на їх значущість та актуальність.

Формулювання цілей. Спроба розв'язання наведених проблем і є метою статті.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення цієї мети розглянемо можливість подання позову про витребування акцій із чужого незаконного володіння (віндикації).

Серед цивільно-правових способів судового захисту права власності позови про витребування майна з чужого незаконного володіння (віндикаційні позови) посідають особливе місце. Традиційно під віндикаційним позовом (від *лат. vim dicere* — оголошувати про застосування сили) розуміється позадоговірна вимога неволодіючого власника до фактичного володільця майна про повернення останнього в натурі. Для пред'явлення віндикаційного позову необхідна одночасно наявність низки умов, які і спробуємо встановити для витребування акцій.

Перш за все потрібно, аби власник був позбавлений фактичного панування над своїм майном, яке вибуло з його володіння. Якщо майно знаходиться у власника, але хтось заперечує його право чи створює будь-які перешкоди в користуванні або розпорядженні майном, застосовуються інші засоби захисту, зокрема, позов про визнання права власності чи позов про усунення перешкод, не пов'язаних з позбавленням володіння. Аналізуючи можливість віндикації акції зазначимо, що на перший погляд ця умова не повинна викликати труднощів для витребування акцій. Якщо ці цінні папери були втрачені кимось, то він може відновити своє право.

Разом з тим у випадку з бездокументарними цінними паперами відсутній матеріальний об'єкт. По-перше, це вказує на відсутність і неможливість існування права власності на бездокументарну акцію. Адже не потребує якогось пояснення той факт, що право власності — це один із видів речових прав. Характерною особливістю всіх речових прав, у тому числі права власності, є те, що їх об'єктом може розглядатися лише річ.

Легальне визначення речі, наведено у ст. 179 ЦК України, і розкривається як предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. Подібне поняття можна зустріти і в теорії права [3, с. 57]. Отже, об'єктом права власності може бути тільки предмет матеріального світу. Якщо об'єкт нематеріальний, тобто не має фізичної субстанції, то на нього не може виникнути ні право власності, ні будь-яке інше речове право.

Зазначимо, що в юридичній літературі можна зустріти висловлювання про існування і нематеріальних речей [4, с. 81–82, 84; 5, с. 14; 6]. Цей підхід ґрунтується, як правило, на відомій ще римському праву класифікації, що дозволяла розділити речі на тілесні (*corporeales*) та безтілесні (*incorporeales*) [7, с. 87; 8, с. 147; 9, с. 325]. При цьому деякі вчені знаходять підтвердження даної позиції і в сучасному законодавстві України [10, с. 96, 98]. Наприклад, за договором купівлі-продажу, правова мета якого — перехід права власності, предметом можуть розглядатися майнові права та правові вимоги. Базуючись на такому підході, дехто вважає, що й на бездокументарну

акцію може виникнути право власності, яке у разі порушення підлягає виндикаційному захисту. Однак такий підхід сьогодні піддається досить аргументованій і справедливій критиці [11]. А якщо предмет матеріального світу як об'єкт права відсутній при обороті акції, то й право власності на «не річ» виникнути не може. У свою чергу відсутність речового права позбавляє можливості його порушити і захищати за допомогою зазначених правових способів.

Володіння — це фактичне панування, володарювання особи над річчю. Як зазначав відомий римський юрист Паул, володіння — єдність двох елементів — *corpus* і *animus*, де *corpus possessionis* — це об'єктивне володіння, а *animus possidendi* — суб'єктивне. Причому з найдавніших часів для визначення фактичного володіння річчю досить було доторкнутися до неї рукою чи тілом. Із часом розуміння фактичного володіння змінювалось, але загальний підхід зберігався. Так, відповідно до ч. 1 ст. 397 ЦК України володільцем чужого майна є особа, яка фактично тримає його у себе.

Нескладно помітити, що термін «володіння» застосовувався виключно стосовно до речей як предметів матеріального світу. Тільки до них можливо доторкнутися, їх можна огледіти та тримати у себе. У зв'язку зі своєю обмеженістю у просторі в той чи інший момент часу річчю може володіти тільки одна особа або, у будь-якому разі, обмежене, точно визначене коло осіб [12, с. 290]. Ця властивість створює можливість не тільки передавати річ, а й відновлювати володіння в разі її втрати.

Досліджуючи поняття акції, яка існує в бездокументарній формі, можна зазначити, що відповідно до ст. 1 Закону України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» [13] бездокументарна форма цінного паперу — це здійснений зберігачем обліковий запис, який є підтвердженням права власності на цінний папір. У свою чергу, згідно з ч. 4 ст. 5 цього Закону єдиним і достатнім доказом існування прав акціонера на акцію є виписка з рахунку у цінних паперах, яку надає зберігач. Такий документ не має сили цінного паперу і не може бути предметом угод, що тягнуть за собою перехід корпоративних прав.

Таким чином, під бездокументарним цінним папером слід розуміти майнові права, які підлягають посвідченню, що зафіксовано за загальним правилом на матеріальному носії певної форми, але замість цього фіксується у спеціальному реєстрі у вигляді запису на рахунках, здійснення і передавання яких можливі за наявності доказів такої фіксації [14, с. 19]. Тому не можна погодитись із твердженням, виказаним у юридичній літературі, що бездокументарні акції не мають речового носія і обертаються у господарському обороті за правилами обороту майнових прав [15]. А до бездокументарних цінних

паперів через їх нематеріальний характер, неприпустимі ні саме поняття володіння і, отже, віндикаційний позов, ні поняття втрати володіння, необхідне для цілей застосування віндикації [16, с. 4; 15].

Навіть якщо свідомо стати на позицію тих учених, які вважають, що акція існує як безтілесна річ і перша умова віндикації існує, то виникає необхідність установлення інших умов віндикації.

Наступною умовою є характеристика об'єкта, який може бути витребуваним із чужого незаконного володіння. Аксиоматичною істиною є те, що віндикації підлягає лише індивідуально-визначене майно. Ця вимога впливає із сутності даного позову, спрямованого на повернення власнику не такого ж, а того самого майна, яке вибуло з його володіння.

Індивідуально-визначеними в теорії права прийнято називати такі блага, які індивідуалізуються шляхом виділення їх із роду їм подібних за допомогою вказівки на ознаки (якісний стан і кількісну міру), притаманні тільки їм. Інакше кажучи, це і об'єкти, єдині у своєму роді (наприклад, картина Айвазовського «Дев'ятий вал», шапка Мономаха і под.), і всі інші, виділені з маси їм подібних, що фізично відокремлені від предметів того самого роду. При цьому, однак, слід пам'ятати, що відмінності між індивідуально-визначеними і родовими об'єктами досить відносні і залежать від конкретних умов обороту. Тому в разі індивідуалізації можуть бути віндикувані і блага, що мають єдині загальні властивості для всіх благ даного виду, наприклад, зернові, коренеплоди, будівельні матеріали тощо. Якщо ж виділити конкретне майно власника з однорідних об'єктів фактичного володільця неможливо, то повинен пред'являтися не віндикаційний позов, а позов з безпідставного збагачення, за правилами статей 1212–1215 ЦК України.

Розглядаючи акцію як об'єкт віндикації, слід зазначити, що, по-перше, відповідно до ст. 1 Закону України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» випуск цінних паперів — це зареєстрована у встановленому порядку сукупність цінних паперів одного емітента з одним державним реєстраційним номером, що можуть мати різні умови емісії, але надають однакові права. Враховуючи, що в теорії права до родових належать такі об'єкти, які характеризуються ознаками, загальними для всіх об'єктів даного роду, і визначаються лише кількісно (числом, мірою, вагою), стає очевидним, що законодавець не надає акціям індивідуально-визначених ознак. Більше того, в рамках однієї емісії бездокументарні цінні папери навіть неможливо індивідуалізувати, оскільки єдиний державний номер присвоюється всьому випуску емісійних акцій, тобто сукупності всіх цінних паперів одного емітента, що надають однаковий обсяг прав акціонерам і мають однакову номінальну вартість. По-друге, акція не

може бути виділена із роду їй подібних і фізично, оскільки вона не має фізичної субстанції.

Отже, ідентифікувати акції одного випуску можна тільки за номером випуску. Індивідуальна ідентифікація кожної акції випуску законодавцем не передбачена. А це означає, що за допомогою номера випуску неможливо розмежувати і відокремити частини випуску бездокументарних акцій. Наприклад, якщо частина акцій особі була подарована, а частина куплена нею, то з моменту зарахування їх на рахунок акціонера виділити, які з акцій були подаровані, а які куплені — неможливо. Подібна проблема виникає й у разі, коли акціонер придбаває, наприклад, в особи, яка не мала права відчужувати, пакет акцій свого товариства. Якщо акціонер, акції якого були відчужені без його згоди, подасть віндикаційний позов, то він неминуче зіткнеться з проблемою, які саме із сукупності належних набувачеві цінних паперів є його, а в разі задоволення такого позову ця проблема постане при виконанні судового рішення.

Неможливість індивідуалізації акції вказує на відсутність ще однієї умови, необхідної для пред'явлення віндикаційного позову.

Визначившись із тим, що акція є об'єктом, який характеризується за допомогою родових ознак, справедливим буде й висновок про те, що вона є знеособленим майном. У свою чергу, якщо знеособлене майно, що належить різним особам, з'єднано (змішано) між собою в одне ціле таким чином, що у подальшому виділ майна кожного з них є неможливим, то вважається, що з такого з'єднання виникає новий об'єкт. Інакше кажучи, змішування однорідного майна в одне ціле, єдину однорідну масу породжує виникнення нового об'єкта, хай і схожого на два попередні, але нового.

Таким чином, якщо акції одного акціонера змішати з акціями іншого акціонера, то на базі двох пакетів виникає новий масив (пакет) акцій. Два попередні зникають. Зроблений висновок вказує на відсутність ще однієї необхідної умови для пред'явлення віндикаційного позову. Адже відомо, що для витребування майна із чужого незаконного володіння необхідно, аби саме те майно, якого позбувся власник, збереглося в натурі і знаходилось у фактичному володінні іншої особи. Якщо воно зникло, управомочена особа має право лише на захист своїх майнових інтересів, зокрема за допомогою позову із заподіяння шкоди або позову з безпідставного збагачення.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що віндикаційний позов не може застосовуватися до акцій, оскільки, по-перше, речово-правовий спосіб захисту не може бути застосований там, де відсутнє речове право. По-друге, віндикаційний позов спрямований на відновлення володіння річчю, а акція є бездокументарним цінним папером і не може бути об'єктом володіння. По-третє, акція може розглядатися лише як об'єкт, що

характеризується родовими ознаками, тоді як одна з необхідних умов витребування майна — це характеристика останнього за допомогою індивідуальних ознак. По-четверте, при змішуванні одних акцій з іншими виникає новий об'єкт, а попередні зникають. Це вказує на відсутність ще однієї необхідної ознаки для віндикації.

Хоча зазначені положення, що стосуються умов пред'явлення віндикаційного позову, є досить очевидними, добре вивчені юридичною наукою і перевірені тисячолітнім досвідом, вони нерідко ігноруються на практиці на догоду розв'язання одномоментних проблем. На жаль, останніми роками під судову практику, яка припускає змішування елементарних понять, зокрема вільне застосування віндикації, намагаються підвести теоретичну базу у вигляді міркувань про вільний вибір позивачем передбачених законом способів захисту. Цей підхід має ненауковий характер і ні до чого, крім негативних наслідків, в кінцевому результаті призвести не може.

Вважаємо, що саме те розуміння віндикації, яке наведене в цій статті, дозволяє впорядкувати і відрегулювати правозастосовну практику. Визнання права власності на майнові права не притаманно пандектній системі права. Тому віндикацію як чужий зобов'язальним правовідносинам інститут не можна вважати належним способом відновлення прав на акції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про акціонерні товариства : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. — 2008. — № 50–51. — Ст. 384.
2. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. — 2006. — № 31. — Ст. 268.
3. Цивільне і сімейне право : навч. посіб. / С. О. Сліпченко, О. І. Смотров, В. А. Кройтор. — Вид. 3-тє, виправл. і допов. — Харків : Еспада, 2007. — 336 с.
4. Гумаров, И. Понятие вещи в современном гражданском праве России / И. Гумаров // Хоз-во и право. — 2000. — № 3. — С. 75–89.
5. Федоренко, Н. Особенности оборота имущественных прав / Н. Федоренко, Л. Лапач // Хоз-во и право. — 2001. — № 11. — С. 12–16.
6. Лысенко, А. Н. «Бестелесные вещи» в гражданском праве: подходы к определению содержания [Электронный ресурс] / А. Н. Лысенко. — Режим доступа: <http://www.yurclub.ru/docs/civil/article118.html>.
7. Гай. Институции / Гай. — М. : Юристь, 1997. — 362 с.
8. Римское частное право [Текст] : учебник / под ред. проф. И. Б. Новицкого и проф. И. С. Перетерского. — М. : Юристь, 1996. — 544 с.
9. Дождев, Д. В. Римское частное право : учебник / Д. В. Сырых. — М. : Изд. группа ИНФА*М-НОРМА, 1996. — 704 с.
10. Мурзин, Д. В. Ценные бумаги — бестелесные вещи / Д. В. Мурзин // Правовые проблемы современной теории ценных бумаг. — М. : Статут, 1998. — 176 с.

11. Латыев, А. Н. К вопросу об объектах вещных прав [Электронный ресурс] / А. Н. Латыев. — Режим доступа: http://www.webknow.ru/pravo_00381.html.
12. Дозорцев, В. А. Понятие исключительного права // Проблемы современного гражданского права / В. А. Дозорцев : сб. статей. — М. : Городец, 2000. — 384 с.
13. Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. — 1998. — № 15. — Ст. 67.
14. Кузьмина, М. Н. Ценные бумаги в Российской Федерации: правовое регулирование выпуска и обращения : учеб. пособие / М. Н. Кузьмина. — М. : Юрлитинформ, 2005. — 236 с.
15. Смирнов, Н. Н. Вопросы виндикационной защиты прав на акции / Н. Н. Смирнов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1252104>.
16. Эрделевский, А. М. Об истребовании имущества у добросовестного приобретателя / А. М. Эрделевский // Хоз-во и право. — 2005. — № 5. — С. 3–10.

СУДЕБНАЯ ЗАЩИТА ПРАВ АКЦИОНЕРОВ: ВОПРОСЫ ТЕОРИИ

Погребной Д. И.

Рассмотрены теоретические вопросы, связанные с возможностью применения такого способа защиты гражданских прав, как виндикационный иск. С этой целью проанализирована правовая природа бездокументарной акции и изложена авторская позиция относительно возможного предъявления иска об истребовании акций из чужого незаконного владения (виндикации). Соответственно обоснована позиция относительно невозможности применения виндикационного иска к бездокументарной акции.

Ключевые слова: виндикация, акция, виндикационный иск.

JUDICIAL PROTECTION OF THE RIGHTS OF SHAREHOLDERS

Pogribnyy D. I.

The article deals with theoretical issues related to the possibility of using such a method of protecting civil rights as vindication. To this end, was analyzed the legal nature of uncertificated shares and stated position regarding a possible claim for vindication shares with unlawful possession (debt collection).

Accordingly, justified position on the impossibility of applying vindication of the claim to uncertificated shares.

Key words: vindication, share, replevin.